

ВНЕСОК Я.А. МАМОНТОВА В РОЗВИТОК ПОРІВНЯЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ НА ХАРКІВЩИНІ

Однією з головних тенденцій сучасності є збільшення інтересу до творчої спадщини вчених, які працювали на освітянській ниві в різні часи розбудови держави. Науковці дослідили погляди українських працівників освіти минулого на різноманітні аспекти навчання й виховання, але становлення та розвиток порівняльної педагогіки. Тому аналіз педагогічної спадщини видатних учених початку ХХ століття дасть можливість створити цілісне бачення історії розвитку української компаративістики.

Педагогічну спадщину Я. Мамонтова вивчало чимало науковців, серед них Г.О. Головка, А.В. Соколова, О.В. Сухомлинська. Г.О. Головка проаналізував науково-педагогічну концепцію українського педагога і відзначив: "У нарисі "Естетизація людини" Мамонтов відстоює думку, що естетична культура є закінченням індивідуального і соціального розвитку людини" [1, С. 156]. А.В. Соколова довела, що вчений був першим українським педагогом, який звернувся до розгляду питання естетичної культури особистості. Його наукова спадщина ґрунтувалася на кращих здобутках вітчизняної і зарубіжної наукової думки кінця ХІХ – 20 – 30-х рр. ХХ ст. у "галузі педагогіки, філософії, психології та мистецтвознавства" [2, с. 12].

О.В. Сухомлинська зауважує: "Український дослідник у своїй "Хрестоматії" здійснив класифікацію педагогічних течій за педагогічними ознаками, а не дотримуваяся, по-перше, країнознавчого принципу, який до сьогодні вважається провідним, по-друге, не ставив радянську педагогіку понад інші саме тому, що вона радянська, а підпорядковував її згідно з ідеями своєї концепції" [3, с. 192].

Мета статті – дослідити педагогічну спадщину Я.А. Мамонтова на предмет виявлення у ній елементів порівняльного аналізу.

Об'єкт дослідження – процес становлення та розвитку порівняльної педагогіки на Харківщині.

Предмет дослідження – історія розвитку компаративістики.

Виклад основного матеріалу. Дослідники педагогічної спадщини Я.А. Мамонтова А.В. Соколова та Г.О. Головка вважають, що творчий шлях ученого можна поділити на три основні періоди.

Перший (до 1920 р.) характеризувався виникненням інтересу до педагогічної професії, становленням теоретико-естетичних ідей, початком самостійної педагогічної діяльності; *другий* (1920 – 1929 рр.) – відзначався активною розробкою основних понять і практичних методів формування естетичної культури особистості, плідною педагогічною діяльністю в навчальних закладах та мистецьких колективах Харкова, виданням науково-педагогічних, мистецтвознавчих і літературних праць; *третій* (1930 - 1940) – позначився відходом Я. Мамонтова на початку 30-х років від наукової роботи в галузі педагогіки під впливом посилення адміністративно-командних тенденцій у сфері науки й культури, пошуками педагога-митця специфічних засобів формування естетичної культури майбутніх мистецьких працівників та мистецтвознавчою діяльністю, спрямованою на розвиток національного театрального мистецтва [2, с. 12].

На наш погляд, одним з найважливіших досліджень Якова Андрійовича була робота під назвою "Сучасні проблеми педагогічної творчості. Ч.1. Педагог як митець" (1922), друга частина мала вийти під назвою "Педагог як громадянин", але не судилося. Це видання містило міркування автора про учительську професію, зміст і методи навчання. Великою мірою вплинули на них ідеї "філософського життя" та сильної індивідуальності Ф. Ніцше, інтуїтивізм А. Бергсона та релігійного філософа В.С. Соловйова (триєдина ідея Добра, Істини, Краси), педагогічний індивідуалізм Е.Кей, педагогіка особистості Е. Лінде, Г. Шаррельмана, художня творчість О.Уайльда, М. Метерлінка. Спираючись на ці джерела й розвиваючи на їх основі власне бачення проблеми, М.Я. Мамонтов виробив свою концепцію педагогічної творчості.

Книга "Сучасні проблеми педагогічної творчості. Ч.1." складається з трьох нарисів: "Педагогічне покликання", "Естетизація людини" та "Художньо-дидактичний метод".

У першому нарисі Я.А. Мамонтов визначає якості, якими повинна володіти людина, "коли виходить на тернистий шлях педагогічного покликання". На думку вченого, педагог – це людина з "широкою, вільнолюбною натурою", "вічний студент", "натура до вищої міри громадська й демократична".

У другому нарисі Я.А. Мамонтов розглянув поняття естетичної культури особистості, її структури й змісту на основі даних педагогіки, психології, філософії, естетики та мистецтвознавства. Учений розвиває ідею "естетизації" ("стилізації") особистості як головну мету виховання, тобто її долучення до Істини, Добра і Краси через почуття, чуттєву сферу, через розвиток естетичного "світовідчуття" [3, с. 190].

У поняття структури естетичної культури він включав два компоненти: "естетичне споглядання" та "мистецьку творчість" особистості.

За Я.А. Мамонтовим, естетичне споглядання – це пасивна форма естетичної культури, що виявлялася у здатності особистості спостерігати й розуміти красу і добро в процесі спілкування з ними в природі, мистецтві, навколишньому середовищі. Як продукт культурно-історичного розвитку, а не природна властивість споглядання притаманне кожній людині.

Мистецька творчість – активна форма естетичної культури, яка передбачає творчу діяльність особистості, спрямовану на вдосконалення її внутрішнього світу та навколишнього середовища за законами краси.

"Через пізнання прекрасного в мистецтві і житті – до прекрасного життя – мистецтва" – ось шлях виховання дитини [2, с. 156].

Я.А. Мамонтов виділяв також три ступені формування естетичної культури особистості: нижчий, середній та вищий. Нижчий ступінь спрямований на розвиток особистості лише в окремій галузі виховання й навчання: соціальній, фізичній, естетичній. Для нього характерними були неузгодженість і незбалансованість загального розвитку особистості. Середній ступінь відзначався рівномірним розвитком особистості у всіх галузях. Вищий – свідчив про сформованість цілісної особистості, здатної виявити себе в ролі активного перетворювача навколишнього середовища за законами добра, краси,

гуманізму.

На думку Я.А. Мамонтова, естетична культура впливала на індивідуальну, соціальну, моральну та релігійну сфери діяльності особистості. В індивідуальному аспекті вона сприяла розвитку почуттів, переживань, емоцій, викликала насолоду і душевне піднесення тощо. У моральному плані естетична культура впливала на пом'якшення природного егоїзму та усвідомлення таких категорій, як: добро і зло, щастя, чесність тощо. У релігійній сфері естетична культура виявлялась як "високе духовне переживання, що відриває людину від її злободенних дрібниць і сповнює високим сенсом та красою життя"[1, с. 9].

Основним засобом формування гармонійної особистості, вважає Я.А. Мамонтов, є розвиток мистецької самодіяльності, вивчення мистецтва в усіх його формах, утворення мистецького оточення та художньо-дидактичний метод.

"Художньо-дидактичний метод" - третя частина книги Я.А. Мамонтова. Джерелами її написання були праці німецьких педагогів-індивідуалістів: Е. Вебера, Е. Лінде, Г. Шаррельмана, Ф. Ганзберга тощо. Художньо-дидактичний, або загальнодидактичний метод передбачав використання різних видів мистецтв у навчально-виховному процесі: художнє слово, музика, малюнок, театр. Він може застосовуватись у двох формах: "чистій" (повна художня передача наукових законів і фактів) і "компромісній" (мистецький елемент лише додається до дидактичного).

Переваги методу: викликає мимовільну увагу до дидактичного матеріалу, зв'язує навчальні процеси з емоційним піднесенням, полегшує роботу пам'яті, розбуджує і розвиває творчі сили та життєрадісні почуття дітей [2, с. 156].

На думку вченого, будь-який педагог може використовувати художньо-дидактичний метод в міру своїх здібностей і розвивати їх за допомогою певних правил.

Ці думки педагог активно застосовував у роботі Педагогічної секції наукового товариства при Харківському інституті народної освіти, членом якої він був до 1926 року; на Педагогічних курсах імені Г.С. Сковороди, у роботі заснованої 1922 року Науково-дослідної кафедри педології, де з 1923 року керував педагогічною, а потім історико-педагогічною секціями.

Я.А. Мамонтов був автором кількох статей, розміщених у журналі "Шлях освіти", зокрема: "Г. Песталоцці і сучасність" (1927), "Педагогічна система як принцип науково-педагогічного дослідження" (1927), "Принцип вільного виховання у Ж.-Ж. Руссо і Л. Толстого" (1928). У цих публікаціях учений виступає на засадах вільного й індивідуального творчого розвитку сил і здібностей кожної дитини.

Окрім того, Я.А. Мамонтов робить реферативні рецензії на педагогічну літературу, яка з'являлась за кордоном. Це праці Е. Вебера, А. Гергета, Р. Лемана – Німеччина, Е. Кілпатрик - США, М. Монтессорі – Італія.

"В роботі над першоджерелами та в процесі розвитку власних ідей у Якова Андрійовича визріває бажання до певного впорядкування різноманітних педагогічних течій, на які були напрочуд плідні 20-ті роки як у нашій країні, так і за кордоном"[3, с. 191].

З 1923 року Я.А. Мамонтов читає курс "Сучасні педагогічні течії" студентам Харківського інституту народної освіти. Вчений упорядковував класифікацію педагогічних напрямів, яка була опублікована під назвою "Хрестоматія сучасних педагогічних течій" 1924 року російською мовою, а 1926 року – українською. Перед хрестоматійним матеріалом була стаття "Про науково-педагогічну орієнтацію, її завдання, методи й досягнення". "Уперше в Радянському Союзі Я.А. Мамонтов зібрав і класифікував уривки з творів відомих представників зарубіжної педагогіки, а також представників тогочасної радянської педагогічної науки" [3, с.191].

Насамперед учений визначає поняття "педагогічна течія". На його думку, це "система виховання, що складається з трьох педагогічних чинників: 1) педагог; 2) колектив учнів; 3) дидактичний матеріал". Щодо основних ознак окремої педагогічної течії, то до них Я.А. Мамонов зараховує: по-перше, мету виховання, або цільову настанову; по-друге, методи навчання й виховання, або метод організації дитячого життя; по-третє, соціальні засади.

На базі цих ознак Я.А. Мамонтов поділяє всі педагогічні течії на три типи:

1. педагогічний індивідуалізм (особа дитини – центр педагогічної системи), який поділяється на:

- анархічний: Е.Кей, Л. Гурліт, Л. Толстой, К. Вентцель, С. Шацький, І. Горбунов-Посадов;
- естетичний: з орієнтацією на мистецько-творчу індивідуальність педагога: Е. Вебер, Е. Лінде, Г. Шарельман, Ф. Гансберг, А. Герлах; з орієнтацією на мистецькі здібності дітей: А. Ліхтварк, К. Ланге, Е. Сальвюрк, І. Ріхтер.

2. педагогічний колективізм, в основі якого лежить колектив або група. Поділяється на:

- національний: Г. Кершенштайнер, В. Рейн, Ф. Ферстер, Г. Літц;
- універсальний: загальнолюдський: П. Натюрп, І. Лангерман,
- Р. Зайдель, Дж. Дьюї, Л. Синицький;
- інтернаціональний: Г. Шульц, П. Естрейх, Е. Гернле,

П. Блонський, А. Залкінд, Н. Крупська, А. Луначарський, Г. Гринько, А. Пінкевич.

3. педагогічний еклектизм (напрямок, що базується на експериментальних дослідженнях). Поділяється на:

- ідеалістичний: Р. Ейкен, Г. Будде, Г. Гаудінг, Г. Кестнер, М. Рубінштейн;
- позитивістський: з ухилом психологічним: А. Біне, Е. Мейман, В. Штерн, В. Лай,
- О. Нечаєв, М. Басов, Г. Мюнстерберг, М. Монтессорі, З. Фрейд; з ухилом біологічним: Е. Геккель, Е. Гавфе, Е. Торндайк, а також І. Павлов, В. Бехтерев.

Ця класифікація отримала як схвальні, так і критичні відгуки. У 30-ті роки роботу автора вважали першою й дійсно серйозною класифікацією, якій, однак, політико-ідеологічної спрямованості.

1927 року в журналі "Шлях освіти" Я.А. Мамонтов друкує статтю "Педагогічна система як принцип науково-практичного дослідження". У ній автор підкреслює, що чітке визначення поняття "педагогічна система" сприятиме: науковому вивченню емпіричного матеріалу (педагогічні науки й педагогічні установи, як у минулому, так і в сучасності); встановленню закономірних відношень між різнорідними педагогічними факторами і явищами; раціональному диференціюванню науково-педагогічного пізнання, тобто створенню наукової системи педагогічних дисциплін [3, С. 173].

Саме поняття "педагогічна система" вчений визначав за двома факторами: 1) як розвиток системи народної освіти; 2) як генезис педагогічних течій (в минулому і тепер), що повинні розглядатись як система педагогічних поглядів, педагогічне ставлення до соціуму.

Головними ознаками педагогічної системи є: мета виховання або цільова настанова; метод навчання й виховання або метод організації дитячого життя; ставлення до соціального оточення (практична педагогіка).

Педагогічна система, за Я.А. Мамонтовим, складається з трьох компонентів: соціальне оточення (дана держава та дане суспільство); педагогічна система (телеологічна ознака – мета; дидактична ознака – методика; організаційна ознака – ставлення до соціального оточення); педагогічні фактори (педагог, колектив учнів, дидактичний матеріал).

Я.А. Мамонтов виробив методику дослідження педагогічної системи, що складається з трьох частин: формальної, історичної та критичної.

Завдання формального аналізу – вивчення педагогічної системи самої в собі, в її типологічних рисах. Першим кроком є науковий опис системи за джерелами автора або авторів, які презентують дану систему. Потім іде реконструкція відсутніх частин на основі непедагогічних праць тих самих авторів, інших науковців (попередників, сучасників, послідовників даного автора), практичні втілення системи тощо. Останнім кроком формального вивчення є формально-

критична частина, у якій дослідник повинен викрити недоліки даної системи та надати їй типологічної стрункости.

Історичний аналіз передбачає такі етапи: 1) визначення залежності між педагогікою та соціально-економічним становищем суспільства; 2) аналіз шляху розвитку педагогічної системи; 3) вивчення еволюційних зв'язків.

Критичний аналіз спрямований на використання раціональних зерен педагогічної системи в умовах сучасності.

Схема методики вивчення педагогічних систем за Я.А. Мамонтовим

I. Формальна частина.

1. Опис.

2. Реконструкція.

3. Формальний аналіз.

II. Історична частина.

1. Соціально-економічна обумовленість.

2. Загальний і спеціальний генезис.

3. Порівняльно-історичний аналіз.

III. Критична частина.

1. Теоретична.

2. Практична оцінка з погляду сучасної науки.

На початку 30-х років Я.А. Мамонтов згортає педагогічну діяльність і займається здебільшого художньою творчістю, деколи читав лекції в різних вищих навчальних закладах.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Творча спадщина Я.А. Мамонтова становить неоціненний скарб української педагогічної компаративістики, оскільки в ній позначилися основні тенденції світової та вітчизняної науки. Він перший, хто вводить "Художньо-дидактичний метод" під впливом праць німецьких педагогів-індивідуалістів: Е. Вебера, Е. Лінде, Г. Шаррельмана, Ф. Ганзберга тощо. Я.А. Мамонтов робить реферативні рецензії на педагогічну літературу, яка з'являлася за кордоном. Це праці Е. Вебера, А. Гергета, Р. Лемана – Німеччина, Е. Кілпатрик – США, М. Монтесорі – Італія.

Я.А. Мамонтов читає курс "Сучасні педагогічні течії" студентам Харківського інституту народної освіти. Учений упорядкував класифікацію педагогічних напрямів, яка була опублікована під назвою "Хрестоматія сучасних педагогічних течій". Проблеми, яких торкався Я.А. Мамонтов у своїх працях, залишаються актуальними до сьогодні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Головка Г.О. Педагогічна спадщина Я. Мамонтова і її роль у розвитку української педагогіки / Г.О. Головка // Педагогіка і психологія . – 1994. – № 2. – С. 150 – 157.

2. Соколова А.В. Формування естетичної культури особистості в науково-педагогічній та творчій спадщині Я.А. Мамонтова / А.В. Соколова. – Х., 2001. – 17с.

3. Українська педагогіка в персоналіях: у 2 кн. Кн.2: [навч. посібн. / за ред. О.В. Сухомлинської]. – К.: Либідь, 2005. – 552 с.

Подано до редакції 26.05.2010

РЕЗЮМЕ

У статті вивчається педагогічна діяльність Я.А. Мамонтова, відомого діяча 20-х років ХХ століття, який зробив вагомий внесок у розвиток української педагогічної думки. Досліджується просвітницька робота вченого, його наукова спадщина. Виокремлюються статті, присвячені аналізу прогресивних педагогічних поглядів зарубіжних колег. Звертається особлива увага на елементи зіставлення та порівняння у роботах, що стосуються окремих питань навчання та виховання за кордоном і в Україні.

Ключові слова: Я.А. Мамонтов, порівняння, зіставлення, комплексний метод, єдина школа, шкільна реформація.

К.М. Лисковацкая

ВКЛАД Я.А. МАМОНТОВА В РАЗВИТИЕ СРАВНИТЕЛЬНОЙ ПЕДАГОГИКИ НА ХАРЬКОВЩИНЕ

РЕЗЮМЕ

В статье изучается педагогическая деятельность Я.А. Мамонтова, известного деятеля 20-х годов ХХ века, который сделал огромный вклад в развитие украинской педагогической мысли. Исследуется просветительская работа ученого, его научное наследие. Выделяются статьи, посвященные анализу прогрессивных педагогических идей зарубежных коллег. Обращается особое внимание на элементы сопоставления и сравнения в работах, которые касаются отдельных вопросов образования и воспитания за границей и в Украине.

Ключевые слова: Я.А. Мамонтов, сравнение, сопоставление, комплексный метод, единая школа, школьная реформация.

К.М. Liskovatskaya

J.A. MAMONTOV'S CONTRIBUTION TO DEVELOPMENT OF COMPARATIVE PEDAGOGY IN KHARKIV REGION

SUMMARY

The article studies pedagogical activity of J.A. Mamontov – a famous figure of 20th years of the XX-th century - who made a huge contribution to development of Ukrainian pedagogical thought. The author investigates educational work of the scientist, his scientific heritage; points out some articles devoted to the analysis of progressive pedagogical ideas of foreign colleagues. Particular attention is paid to some elements of comparison and agreement in works on some issues of upbringing and education abroad and in Ukraine.

Keywords: J.A. Mamontov, comparison, agreement, the complex method, integrated school.